

HUBERT MAZUR* – KIELCE

ARCHIWA I KANCELARIE PARAFIALNE W DEKANACIE KSIĄŻ WIELKI W ŚWIETLE AKT WIZYTACJI Z 1783 ROKU

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie zasobów archiwów parafialnych i omówienie działalności kancelarii parafialnych w dekanacie Książ Wielki u schyłku XVIII stulecia. Wspomniana jednostka administracji kościelnej w omawianym okresie położona była w archidiakonacie krakowskim, będącym częścią diecezji krakowskiej. Dekanat Książ Wielki składał się wówczas z 16 parafii: Radziemice, Łętkowice, Nasiechowice, Sławice, Mstyczów, Kozłów, Książ Wielki, Miechów, Kalina, Raclawice, Zielenice, Wrocimowice, Pałecznicza, Małoszów, Słaboszów, Książ Mały¹.

Już na wstępie zasygnalizować należy problem natury terminologicznej. Przez pojęcie archiwum w czasach przedrozbiorowych rozumiano zbiór wszelkich luźnych dokumentów, ich kopii oraz kopiariuszy. Do biblioteki zaliczano natomiast metryki oraz albumy brackie². Granice między dwoma rodzajami zbiorów kulturalnych jakimi były biblioteki i archiwa kościelne w okresie staropolskim przebiegały zatem nieco inaczej niż obecnie, a tym co je różniło była postać fizyczna obiektu (księga, luźny dokument) czy rodzaj pisma (druk, rękopis) przechowywa-

---

* Hubert Mazur – mgr historii, archiwista w Instytucie Pamięci Narodowej w Kielcach.

¹ Dekanat Książ Wielki nie doczekał się jak dotąd osobnego opracowania. Nieco informacji na temat historii poszczególnych parafii podał J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, Radom 1917. Jedynie dwie parafie stały się przedmiotem oddzielnych monografii: zob. Z. Pećkowski, *Miechów. Studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do 1914 roku*, Kraków 1967; E. Madejski, *Kościół parafialny św. Wojciecha w Książu Wielkim*, Książ Wielki 1999; Zob. też H. Mazur, *Biblioteki parafialne w dekanacie Książ Wielki w drugiej połowie XVIII wieku*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK), 88 (2008) s. 111-113.

² W. Kowalski, *Znaczenie archiwów parafialnych dla badań nad dziejami przedrozbiorowymi*, ABMK, 75 (2001), s. 48.

nych w nich zbiorów³. Niemniej jednak w niniejszym artykule pojęcie archiwum używane będzie w jego dzisiejszym rozumieniu⁴.

Podstawę źródłową prezentowanego artykułu stanowią akta wizytacji dekanatu Książ Wielki przeprowadzonej w 1783 r. przez kanonika sandomierskiego ks. Jacka Kochańskiego z polecenia ówczesnego administratora diecezji krakowskiej arcybiskupa Michała Poniatowskiego, przechowywane obecnie w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. Zawierają one opisy majątku ruchomego i nieruchomego poszczególnych kościołów, w tym inwentarze książek oraz spisy dokumentów. Ogromne znaczenie i wysoka wartość poznawcza akt wizytacji jako źródeł historycznych dowiedziona została już wielokrotnie, w tym przede wszystkim przez Stanisława Litaka⁵, zwalnia to tym samym autora od szerszych rozważań w tej materii.

Skromnie przedstawia się literatura poświęcona archiwom parafialnym. Największe zasługi w tej kwestii oddaje artykuł Waldemara Kowalskiego poświęcony działalności aktotwórczej parafialnych kancelarii, narastaniu zasobów parafialnych archiwów i ich współczesnej dostępności⁶. Istotne znaczenie ma też praca Roberta Kufła⁷, będąca próbą syntetycznego ujęcia problemu. Napisano również nieco artykułów stanowiących omówienie zasobów archiwalnych z konkretnego obszaru czy danej parafii⁸. Ogromne znaczenie dla prezentowanej pracy ma artykuł Marii Dębowskiej i Ryszarda Skrzyniarza traktujący o zachowanej spuściźnie aktowej zakonu bożogrobców w Miechowie⁹.

Rozwój archiwów i kancelarii parafialnych zarówno w Europie jak i w Polsce wiąże się z uchwałami soboru trydenckiego, które regulowały kwestię ochrony i zarządzania archiwów kościelnych oraz nałożyły na duchowieństwo obowiązek rejestracji ludności tzn. prowadzenia ksiąg ochrzczonych i zaślubionych¹⁰, dotychczas obowiązujący jedynie w niektórych partykularnych ustawodawstwach

³ S. Librowski, *Archiwa, biblioteki i muzea kościelne. Podobieństwa i różnice. Próba rozgraniczenia*, ABMK, 16 (1968) s. 5-18.

⁴ *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 1, Warszawa 1995, s. 212; *Polski Słownik Archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 19, 20.

⁵ S. Litak, *Akta wizytacyjne parafii z XVI-XVIII w jako źródło historyczne*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 5 (1962), nr 3, s. 41-58; Tenże, *Wstęp*, w: *Akta wizytacji generalnej diecezji inflanckiej i kurlandzkiej czyli piltyńskiej z 1761 roku*, wyd. S. Litak, Toruń 1998.

⁶ Kowalski, *Znaczenie archiwów*, s. 19-63.

⁷ R. Kufel, *Kancelaria, registratura i archiwum parafialne na ziemiach polskich od XII do początku XXI wieku*, Zielona Góra 2004.

⁸ Przykładowo: R. Skrzyniarz, *Archiwum parafialne w Bielinach*, ABMK, 75 (2001) s. 251-259; F. Stopniak, *Archiwa parafialne dekanatu lubelskiego*, ABMK 9 (1964) s. 5-19; J. Szymański, *Archiwum i biblioteka parafialna w Wojniczu*, ABMK, 2 (1961) s. 167-176; A. Weiss, *Archiwa parafialne archidiecezji poznańskiej na przykładzie Wolsztyna*, ABMK 75 (2001) s. 109-122.

⁹ M. Dębowska, R. Skrzyniarz, *Materiały do dziejów bożogrobców w archiwum parafialnym w Miechowie*, ABMK 86 (2006), s. 83-106.

¹⁰ S. K. Olczak, *Kancelarie kościelne w okresie staropolskim*, ABMK, 64 (1995) s. 22; B. Kumor, *Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 14 (1966) 1, s. 65-66; H. E. Wyczawski, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalendarium Zebrażydowska 1989, s. 278.

kościelnych w Europie¹¹. Echa reform trydenckich silnie odbiły się w polskim ustawodawstwie kościelnym dotyczącym archiwów. Najwcześniej sprawą kancelarii kościelnych zajęto się na synodzie wrocławskim bpa Stanisława Karnkowskiego z 1579 r., a następnie na synodzie wileńskim (1582) bpa Jerzego Radziwiłła, gdzie wprowadzono nakaz prowadzenia ksiąg metrykalnych¹². Najdonioślejszym wydarzeniem w recepcji prawa trydenckiego w Polsce był *List pasterski* kardynała Bernarda Maciejowskiego z 1601 r. do duchowieństwa diecezji krakowskiej¹³. Dokument przypominał duchowieństwu parafialnemu o prowadzeniu ksiąg metrykalnych tj. ochrzczonych, bierzmowanych, zawierających związki małżeńskie, spisów osób zaniedbujących obowiązek spowiedzi i komunii świętej wielkanocnej, wykazów dekretów wizytacyjnych, osób ekskomunikowanych, roczników zmarłych oraz spisów wszystkich parafian, które miały być sporządzone przy okazji kołedy. *Pastoralna* Maciejowskiego została w roku 1607 przyjęta przez Synod piotrkowski, a co za tym idzie oddziaływała na prawodawstwo diecezjalne, które odtąd więcej uwagi poświęcać zaczęło archiwom i kancelariom parafialnym¹⁴.

Dokumentacja metrykalna, do prowadzenia której zobligowani zostali plebani, służyć miała zdyscyplinowaniu zarówno wiernych jak i samego duchowieństwa oraz walce z reformacją oraz różnymi problemami czy patologiami społecznymi. Mniejsze znaczenie miał natomiast aspekt ekonomiczny¹⁵.

W diecezji krakowskiej prowadzenie spisów ochrzczonych i zaślubionych nakazał dopiero kardynał Radziwiłł¹⁶, choć w niektórych parafiach zwyczaj ten przyjął się nieco wcześniej¹⁷.

Akta wizytacji Poniatowskiego, podobnie jak wszystkie źródła tego typu, informują w zasadzie tylko o praktycznej realizacji postulatów prowadzenia parafialnej rejestracji ludności oraz o aktualnym stanie takich spisów, nie dają natomiast na ogół podstaw do dokładnego określenia początków takiej rejestracji, ani szczegółowego zakresu strat w każdej z wizytowanych parafii¹⁸.

Niemniej jednak wiadomo, że przynajmniej w części kościołów dekanatu Książ Wielki spisy takie prowadzono już w początkach XVII w. Prawdopodobnie najwcześniej do rejestracji ochrzczonych i zaślubionych, bo od 1601 r., przystą-

¹¹ J. Kurpas, *Początki ksiąg metrykalnych*, ABMK, 2 (1961) z. 1-2, s. 21-40.

¹² Tamże, s. 66-67.

¹³ Zob. szerzej S. Nasiorowski, *List pasterski kard. Bernarda Maciejowskiego*, Lublin 1992, passim.

¹⁴ W. Abraham, *Ustawodawstwo kościelne o archiwach*, „Archeion”, 4 (1928) s. 6-7; Weiss, *Archiwa parafialne*, s. 110.

¹⁵ Szerzej zob. I. Gieysztorowa, *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976, s. 200; Kowalski, *Znaczenie archiwów*, s. 20-21.

¹⁶ J. Kracik, *Przeciw reformacji*, w: *Kościół krakowski w tysiącleciu*, Kraków 2000, s. 193.

¹⁷ Np. w Kielcach od 1565 r., zob. Z. Guldon, *Księgi metrykalne z XVI-XVII wieku w archiwach diecezjalnych w Kielcach i Sandomierzu*, w: *Dzieje Kielecczyny w historiografii Polski Ludowej. Baza Źródłowa*, red. Z. Guldon, M. B. Markowski, cz. 1, Kielce 1987, s. 77.

¹⁸ Kowalski, *Znaczenie archiwów*, s. 22.

piono w Słaboszowie¹⁹. W Kalinie zastano *Liber baptisatorum* prowadzoną od roku 1606²⁰. W ciągu pierwszych dwóch dekad ochrzczonych spisywano w kolejnych trzech parafiach: w Sławicach i Pałęcznicy od 1619 r. i w Książu Wielkim od 1620 r.²¹ Zdecydowanie mniej zrozumienia w tym okresie plebani wykazali dla rejestracji ślubów. Księgi takie prowadzono tylko w Słaboszowie (od 1601 r.), Pałęcznicy (od 1619 r.) i Sławicach (od 1620 r.)²².

Do początku lat trzydziestych XVII wieku w Polsce nie było obowiązku rejestrowania zgonów²³. Dopiero w drugiej połowie tegoż stulecia zaczęły upowszechniać się i to dość powoli księgi zmarłych, choć w niektórych parafiach spisywanie zejść zdarzało się już wcześniej np. w Bogorii i Rudawie od 1622 r.²⁴, w Koniecpolu od 1623 r.²⁵, a także w Bielinach od 1637 r.²⁶ O zaprowadzenia *Liber mortuorum* zdecydował przyjęty w roku 1631 przez wszystkie polskie diecezje *Rytuał Piotrkowski*²⁷. Nie wszędzie przestrzegano jednak jego zaleceń, bowiem w archidiakonacie sandomierskim zmarłych notowano jedynie sporadycznie²⁸. W recepcji zwyczaju rejestrowania zmarłych pewną rolę odegrało zapisywanie opłat za pogrzeby. Jednak głównym chyba powodem zakładania tychże ksiąg była próba kontroli wypełniania obowiązku spowiedzi i komunii chorych²⁹.

Także w parafiach dekanatu Książ Wielki znacznie później przystąpiono do spisywania zmarłych. Nastąpiło to dopiero w drugiej połowie XVII stulecia. W 1783 r. wizytator w Pałęcznicy zastał *Liber mortuorum* prowadzoną od 1652 r.³⁰ W innych parafiach notowanie zmarłych praktykowano od lat sześćdziesiątych (Radziemice, Kozłów, Książ Wielki)³¹, w pozostałych w ciągu ostatnich dziesięcioleci XVII i pierwszych dekad XVIII w.

Przynajmniej od połowy XVIII stulecia we wszystkich parafiach dekanatu Książ Wielki prowadzono już wszystkie rodzaje wyżej wspomnianych ksiąg metrykalnych. Dokładny ich stan w 1783 r. ilustrują zestawienia 1-3.

¹⁹ Archiwum Kurii Metropolitarnej w Krakowie, Acta Visitationis 54 (dalej: AKMKr, AV 54), s. 417.

²⁰ Tamże, s. 365.

²¹ Tamże, s. 267, 315, 404.

²² Tamże, s. 268, 402.

²³ Kumor, *Metryki parafialne*, s. 67.

²⁴ Kowalski, *Znaczenie archiwów*, s. 53-63.

²⁵ A. Szczukocki, *Motywy śmierci i przemijania w ikonografii ksiąg zmarłych parafii Koniecpol w latach 1623-1695*, Kielce 1995, (praca magisterska napisana pod kier. W. Kowalskiego, której maszynopis znajduje się w Archiwum Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach).

²⁶ Skrzyniarz, *Archiwum parafialne*, s. 253.

²⁷ Kumor, *Metryki parafialne*, s. 67.

²⁸ Kowalski, *Znaczenie archiwów*, s. 25.

²⁹ Tamże, s. 25-27.

³⁰ AKMKr, AV 54, s. 402.

³¹ Tamże, s. 238, 298, 315.

Księgi metrykalne nie prowadzone były zbyt starannie przez kler parafialny, który dopuszczał się na tym tle wielu zaniedbań, przewinień, czy nadużyć³². Księża często w kwestii sporządzania rejestrów wyręczał się organistami lub nauczycielami, a nawet uczniami szkół parafialnych³³. Z tymi praktykami próbowali walczyć z różnym skutkiem biskupi³⁴. Także na terenie dekanatu Książ Wielki stan metryk nie zawsze zadawał wizytatora. Wielokrotnie rejestry te spisywano jedynie na luźnych kartach, które potem często ginęły. Tak było min. w Radziemicach, gdzie poza *Liber baptisatorum* prowadzoną od 1655 r. zastano „dawniejszych porozrzucanych kart kilkanaście”³⁵, a w Książu Wielkim odnotowano „Metryki [...] po różnych rozrzuconych kawałkach”³⁶. Wskutek nieodpowiedniego obchodzenia się z metrykaliaми często ulegały one podarciu, porozrywaniu i zniszczeniu³⁷. Dochodziło także do sytuacji bardziej skrajnych jak np. w Nasiechowicach, gdzie księgi „dawniejsze przez niedbalstwo pogniły”³⁸.

Metrykalia w okresie staropolskim często ulegały zniszczeniu wskutek pożarów trawiących kościoły. Tak było w parafii Łętkowice, gdzie notariusz wizytacyjny zapisał, że księgi prowadzono w niej przed rokiem 1772, spłonęły one jednak wraz z plebanią³⁹.

Dodać należy, że niektóre z ksiąg metrykalnych wykazanych przez akta wizytacji Poniatowskiego w parafiach Książ Mały, Książ Wielki, Łętkowice, Miechów, Mstyczów, Nasiechowice, Słaboszów, Sławice i Wrocimowice zachowały się i znajdują się obecnie w zasobie Archiwum Diecezjalnego w Kielcach⁴⁰.

Ustawodawcy diecezjalni obligowali parafialny kler do prowadzenia szeregu innych spisów min. rejestrowania bierzmowanych, dokumentowania zapowiedzi przedślubnych i przystępowania do spowiedzi wielkanocnej⁴¹. Natomiast coroczna wizyta duszpasterska miała być w zamyśle biskupów okazją do sporządzania spisów wszystkich parafian – *libri status animarum*⁴². Na ogół większość tych

³² Kowalski, *Znaczenie archiwów*, s. 27, 28; Z. Zaborski, *Z dziejów parafii Lelów i Staromieście*, Częstochowa 1998, s. 285.

³³ Olczak, *Kancelarie kościelne*, s. 22

³⁴ Kowalski, *Znaczenie archiwów*, s. 28-29.

³⁵ AKMKr, AV 54, s. 238.

³⁶ Tamże, s. 315.

³⁷ Przykładowo w Sławicach, AKMKr, AV 54, s. 267: „Wszystkie te książki w złej oprawie, podarte”; zaś we Wrocimowicach, AKMKr AV 54, s. 390: „wszystkich ksiąg sześć i kawałek najstarszej jeden”.

³⁸ AKMKr, AV 54, s. 256.

³⁹ Tamże, s. 249: „Metryki [...] tylko od roku 1772 znajdują się, ponieważ dawniejsze wraz z plebanią pogorzały”.

⁴⁰ Archiwum Diecezjalne w Kielcach, Katalog ksiąg metrykalnych. Zob. też Z. Guldon, *Księgi metrykalne*.

⁴¹ Bp krakowski Marcin Szyszkowski w swych statutach synodalnych zobligował plebanów do prowadzenia 27 rozmaitych spisów i repertoriów, zob. Kumor, *Metryki parafialne*, s. 155, 156; S. Litak, *Struktura i funkcje parafii w Polsce*, w: *Kościół w Polsce*, red. J. Kłoczowski, t. 2, Wieki XVI-XVIII, Kraków 1969, s. 449.

⁴² B. Kumor, *Księgi „status animarum” w diecezjach polskich (do roku 1918)*, „Przeszłość Demograficzna Polski” (dalej: PDP), 1 (1967) s. 89-109; Gieysztorowa, *Wstęp*, s. 123-125.

postulatów w skali całej diecezji krakowskiej pozostawała martwą literą⁴³. Także w aktach wizytacji dekanatu Książ Wielki nie odnotowano jakichkolwiek śladów prowadzenia wspomnianych wyżej rejestrów.

Przedłożone natomiast wizytatorowi przez proboszczów każdej z 16 parafii wchodzących w skład omawianej jednostki administracji kościelnej liczby: wszystkich parafian, przystępujących do komunii wielkanocnej, ochrzczonych, zaślubionych, zmarłych, a także innowierców⁴⁴ pozostawały zapewne w związku z nakazem wydanym w 1766 r. przez bpa Kajetana Ignacego Sołtyka, który zobowiązywał plebanów do gromadzenia wyżej wymienionych danych⁴⁵.

W parafiach znajdowała się też dokumentacja wytworzona przez rozmaite instytucje religijne, społeczne i charytatywne. Do takich należały bractwa. Najczęściej w wyniku ich działalności powstawały wykazy należących do ich struktury braci i sióstr. Były to tzw. księgi brackie albo albumy brackie⁴⁶. W 1783 wizytator zastał je jedynie w Radziemicach, Kalinie, Wrocimowicach, Pałecznicy i Książu Małym⁴⁷.

Zarządzeniem biskupa Kajetana Ignacego Sołtyka z 1781 r., a następnie prymasa Poniatowskiego z 1783 r. proboszczowie zobligowani zostali do prowadzenia sumariuszy praw i dokumentów, w których zawarte miały być w porządku chronologicznym wszystkie dokumenty uposażeniowe i majątkowe kościoła⁴⁸. Tworzyły je min. dziesiątki odpisów z akt urzędów kościelnych jak i świeckich, akta prowadzonych spraw sądowych, ekstrakty z *Liber beneficiorum* i *Liber retaxationum*. Z protokołów wizytacyjnych wynika, że duchowieństwo skrupulatnie wypełniło wspomniany nakaz, sumariusze takie zastano bowiem w 1783 r. w czterech parafiach całego dekanatu⁴⁹. Brak sumariuszy odnotowano jedynie w Miechowie⁵⁰. W Nasiechowicach pleban przedłożył wizytatorowi dokumenty w bar-

⁴³ Kowalski, *Znaczenie archiwów*, s. 20-23.

⁴⁴ AKMKr, AV 54, s. 233, 245, 252, 253, 265, 274, 294, 306, 340, 361, 370, 377, 386, 397, 406, 412, 425.

⁴⁵ Kowalski, *Znaczenie archiwów*, s. 30; B. Kumor, *Nieznane źródła do statystyki diecezji krakowskiej w XVIII w.*, PDP, 4 (1971), s. 23.

⁴⁶ Tamże, s. 44-45; S. Litak, *Bractwa religijne w Polsce przedrozbiorowej XIII-XVIII wiek. Rozwój i problematyka*, „Przegląd Historyczny”, 88 (1997) z. 3-4, s. 499-523.

⁴⁷ W Radziemicach, AKMKr, AV 54, s. 329: „książka S. Józefa”; w Kalinie, AKMKr, AV 54, s. 365: „księga bracka do wpisywania jedna”; we Wrocimowicach, AKMKr, AV 54, s. 390: „książka do wpisywania braci i sióstr S. Scapularis”; w Pałecznicy, AKMKr, AV 54, s. 402: „książka do wpisywania bractwa”, W Książu Małym, AKMKr, AV 54, s. 429: „księga bracka do wpisywania jedna”.

⁴⁸ Kowalski, *Znaczenie archiwów*, s. 40-41.

⁴⁹ AKMKr, AV 54, s. 239-240, 249-250, 268-270, 279, 299, 315-316, 365-366, 372, 381, 390-391, 402-403, 409, 417-418, 430-432.

⁵⁰ Tamże, s. 353: „Sumariusz praw i dokumentów dla przedłożonych i za sprawiedliwe uznanych przyczyn nie jest teraz podany do akt wizyty terażniejszej, uskutecznienie do przyszłej [wizyty] jest odłożone”.

dzo skromnej liczbie, gdyż większość z nich znajdowała się w mającej prawo patronatu nad nasiechowicką parafią Akademii Krakowskiej⁵¹.

Osobne sumariusze prowadzone były dla przykościelnych prebend, bractw, scholasterii, promotorii, a także dla miechowskiego szpitala⁵².

Kler parafialny zobligowany był też do posiadania dokumentów jurysdykcyjnych, przede wszystkim świadectw uprawniających do głoszenia kazań i zdolności do słuchania spowiedzi⁵³. W aktach wizytacji dekanatu Książ Wielki posiadanie tych dokumentów lub ich brak skrupulatnie odnotowywano⁵⁴. W znakomitej większości parafii plebani okazywali żądane od nich świadectwa⁵⁵.

Innym rodzajem parafialnej dokumentacji, o której sporadycznie informują akta wizytacji Poniatowskiego były spisy dochodów i obligacji mszalnych⁵⁶. Prowadzenie takich rejestrów odnotowano w Radziemicach, Raclawicach, Zielenicach, Pałeczniczy i Książu Wielkim⁵⁷.

W okresie XVIII stulecia tylko nieliczne kościoły posiadały oryginalne dokumenty z czasów średniowiecza⁵⁸. Wizytacja dekanatu ksiąskiego nie wykazała tego typu archiwaliów w żadnej z wizytowanych świątyń. Prawdopodobnie jednak takie dokumenty w niektórych parafiach mogły zostać pominięte przez wizytacyjnych notariuszy. Tak stało się np. w Miechowie. Tam bowiem do chwili obecnej znajduje się księga zawierająca kopie dokumentów z lat 1198-1602 zwana kopiarzem miechowskim (*Liber privilegiorum ad bona conventus Miechoviensis*). W archiwum parafialnym w Miechowie przechowywane są także archiwalia z okresu przedrozbiorowego, niewzmiankowane przez wizytację Poniatowskiego min.: osiemnastowieczne klasztorne kroniki, akta wizytacji 28 placówek filial-

---

⁵¹ AKMKr, AV 54, s. 257: „Sumariusz praw i dokumentów kościoła nasiechowickiego nie jest tu położony dostatecznie, nastąpi albowiem dopiero przed rokiem JM książd pleban żadnych dokumentów przy kościele nie zastał. Te mają być złożone w Archiwum Akademii jako mającej prawo kolacji”.

⁵² Tamże, s. 284, 286, 288, 324, 327, 356, 358, 418.

⁵³ F. Lenort, *Rodzime elementy normatywne i rozwój dokumentu kościelnego w Polsce przedrozbiorowej*, „Poznańskie Studia Teologiczne”, 2 (1978) s. 254-272; Tenże, *Libri inscriptionum parociales w okresie staropolskim. Aspekt normatywny*, w: *Ecclesia Posnanensis. Opuscula Mariano Banaszak septuagenario dedicata*, red. F. Lenort i K. Lutyński, Poznań 1998, s. 100-101.

⁵⁴ AKMKr, AV 54, s. 243, 252, 263, 273, 289, 305, 329, 354-355, 368, 375, 385, 396, 405, 411, 423, 435.

⁵⁵ Przykładowo w Sławicach, AKMKr, AV 54, s. 273: „[ksiądz pleban] aprobowany do słuchania spowiedzi w konsystorzu generalnym krakowskim na rok dnia 16 kwietnia 1783 roku. Rekolekcje odprawił w kościele miechowskim według zaświadczenia dnia 10 kwietnia roku 1783”; jedynie w Kozłowie, AKMKr, AV 54, s. 305: pleban „aprobacji do słuchania spowiedzi i odprawianych rekolekcji zaświadczenia nie okazał”.

⁵⁶ Kowalski, *Znaczenie archiwów*, s. 42.

⁵⁷ AKMKr, AV 54, s. 234, 308, 370, 378, 399. Przykładowo (AKMKr, AV 54, s. 308): „W Książu Wielkim obligacji oprócz parafialnych zwyczajnych i anniwersarza jednego za czynsz od sumy dwóch tysięcy złotych na wsi Korabnikach zapisanej innych nie masz”.

⁵⁸ Kowalski, *Znaczenie archiwów*, s. 34.

nych klasztoru miechowskiego (1524-1774), inwentarze, księgi brackie z XVII i XVIII w. oraz księgi metrykalne⁵⁹.

Brak w aktach wizytacji Poniatowskiego jakichkolwiek danych o wygotowywaniu dokumentów przez kancelarie parafialne na terenie dekanatu ksiąskiego. O tej formie działalności proboszczów świadczyć mogą pojawiające się w inwentarzach niektórych kościołów pieczęcie⁶⁰. Prawdopodobnie jednak ich pierwszoplanowym zastosowaniem było pieczętowanie pism adresowanych do parafii przez władze diecezjalne⁶¹.

Kończąc analizę zasobów parafialnych dekanatu Książ Wielki przypomnieć raz jeszcze wypada, że przez cały okres przedrozbiorowy księgi metrykalne i brackie stale traktowane były jako część biblioteki, a pojęcie archiwum odnoszono do dokumentów, ich luźnych kopii oraz sumariuszy. Identyczna sytuacja miała miejsce w dekanacie Książ Wielki.

Podstawowy zasób parafialnych archiwów na terenie przedrozbiorowego dekanatu ksiąskiego stanowiły księgi metrykalne. Spisy ochrzczonych i zaślubionych najwcześniej zaczęto prowadzić w Słaboszowie od 1601 r. Należy przyjąć, że rejestracja ta upowszechniła się w ciągu XVII stulecia. Zaś w drugiej połowie XVIII w. ochrzczonych i zaślubionych spisywano już we wszystkich parafiach. Zdecydowanie później zaprowadzono *Libri mortuorum*. W Pałecznicy zgony rejestrowano już od 1652 r., w pozostałych parafiach na ogół spisy takie powstawały od początku wieku XVIII. Poza metrykami w niektórych archiwach (a raczej bibliotekach) farnych znajdowały się albumy brackie. O zasobie dokumentowym kościołów informują sumariusze praw i dokumentów, zawierające głównie wyciągi z *Liber beneficiorum* i *Liber retaxationum*, odpisy z urzędów i sądów kościelnych i świeckich. W protokołach wizytacyjnych odnotowywano wreszcie świadectwa uprawniające kler do głoszenia kazań i słuchania spowiedzi. Wykazany zrąb zasobów archiwów parafialnych dekanatu Książ Wielki, nie odbiegał od stanu jaki reprezentowały inne polskie archiwa parafialne w tym okresie.

⁵⁹ Szerzej zob. Dębowska, Skrzyński, *Materiały do dziejów*, s. 92-105; Pećkowski, *Miechów*, s. 431-433.

⁶⁰ Nasiechowice, gdzie „pieczęć kościelna mosiężna jedna” i Miechów, gdzie „pieczęć duża żelazna”, a nadto Sławice i Mstyczów; AKMKr, AV 54, s. 255, 266, 277, 344.

⁶¹ Lenort, *Rodzime elementy*, s. 251, 270-272.

Zestawienie 1. Księgi metrykalne chrzstów w parafiach dekanatu Książ Wielki w 1783 r.										
Parafia	1601-1625	1626-1650	1651-1675	1676-1700	1701-1725	1726-1750	1750-1775	1776-1783		
Radziemice			1665							
Łętkowice							1772			
Nasiechowice					1714					
Sławice	1619				→ 1710 1713					
Mstyczów		1644			→ 1719					
Kozłów			1661							
Książ Wielki	1620 → 1624		1651 →	1682 1687						
Miechów				1676						
Kalina	1606									
Radawice					1717 →	1759 1760				
Zielenice							1678			
Wrocławowice			1639 →	1659 1673						
Pałacznica	1619									
Małoszów						1718				
Słaboszów	1601									
Książ Mały							1684			
Ogółem	5	6	9	12	15	15	16	16	16	16
%	31	37,5	56	75	94	94	100	100	100	100

Podstawa: AKMKr, AV 54, s. 238, 239, 256, 267, 279, 299, 315, 353, 365, 372, 380, 390, 402, 409, 417, 429.

Zestawienie I. Księgi metrykalne małżeństw w parafiach dekanatu Książ Wielki w 1783 r.

Parafia	1601-1625	1626-1650	1651-1675	1676-1700	1701-1725	1726-1750	1750-1775	1776-1783
Radziemice			1665					
Łętkowice							1772	
Nasiechowice					1715			
Sławice	1620							
Mstyczów				1685				
Kozłów			1662		1709 1717			
Książ Wielki		1641	1665	1 687				
Miechów				1676				
Kalina				1677 1682 1696				
Radawice				1676	1709 1724			
Zielonice				1679				
Wrocławowice			1674					
Pałacznica	1619	1634	1659					
Małoszów						1718		
Słaboszów	1601							
Książ Mały						1739		
Ogółem	3	4	7	12	14	15	16	16
%	19	25	44	75	87,5	94	100	100

Podstawa: AKMKr, AV 54, s. 238, 239, 256, 267, 279, 299, 315, 353, 365, 372, 380, 390, 402, 409, 417, 429.

Zestawienie 1. Księgi metrykalne zgonów w parafiach dekanatu Książ Wielki w 1783 r.										
Parafia	1601-1625	1626-1650	1651-1675	1676-1700	1701-1725	1726-1750	1750-1775	1776-1783		
Radziemice			1666							
Łętkowice							1772			
Nasiechowice						1731				
Sławice					1 711					
Mstyczów					1703					
Kozłów			1661		→ 1701	1731				
Książ Wielki			1667							
Miechów				1676						
Kalina				1 696						
Radawice					1714					
Zielenice				1678						
Wrocławowice						1736				
Pałacznica			1652							
Małoszów						1718				
Słaboszów				1682						
Książ Mały						1734				
Ogółem	0	0	4	8	12	15	16	16		
%	0	0	25	50	75	94	100	100		

Podstawa: AKMKr, AV 54, s. 238, 239, 256, 267, 279, 299, 315, 353, 365, 372, 380, 390, 402, 409, 417, 429.

DIE PFARRARCHIVE UND PFARRKANZLEIEN IM DEKANAT KSIĄŻ WIELKI IM LICHT DER VISITATIONSAKTEN VON 1783

Zusammenfassung

Der vorliegende Artikel bildet den Versuch einer Besprechung der Bestände der Pfarrarchive und der Tätigkeit der Pfarrkanzleien auf dem Gebiet des Dekanats Książ Wielki im ausgehenden 18. Jahrhundert. Den Betrachtungen des Verfassers liegen die Akten der 1783 in 16 Pfarreien dieses Dekanats durchgeführten bischöflichen Visitation zugrunde. Die Grundlage der Pfarrarchive im Dekanat Książ Wielki von 1783 bildeten die Kirchenmatrikel. Am frühesten, denn bereits in den ersten Jahrzehnten des 17. Jahrhunderts, begann man mit dem Führen von Taufregistern (Ślaboszów, Kalina Ślawice, Pałecznicza und Książ Wielki). Etwas langsamer und säumiger verlief die Rezeption des Brauchs, auch Heiratsbücher zu führen. Obligatorische Sterbebücher wurden in Polen erst 1631 durch das „Petrikauer Rituale“ eingeführt. In einem Teil der Pfarreien des Dekanats Książ Wielki (Pałecznicza, Radziemice, Kozłów, Książ Wielki) begann man in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts mit dem Führen von Sterbebüchern, in den übrigen Pfarreien erst im Laufe der letzten Jahrzehnte des 17. und der ersten Jahrzehnte des 18. Jahrhunderts. In einigen Pfarrarchiven des Dekanats Książ Wielki (Radziemice, Wrocimowice, Pałecznicza und Książ Mały) befanden sich auch zu den Bruderschaften gehörende Verzeichnisse, die sogenannten Fraternitätsalben oder Bruderschaftsbücher. Über die Aktenbestände der einzelnen Kirchen informierten die auf Verfügung von Bischof Sołtyk und Primas Poniatowski eingeführten „Summarien der Rechte und Dokumente“, die alle Dokumente über die Bezüge und Besitztümer der jeweiligen Kirche enthalten sollten. Solche „Summarien“ gab es 1783 in 14 Pfarreien des gesamten Dekanats, was davon zeugt, dass dies allgemein so gehandhabt wurde. In den Visitationsakten von Książ Wielki aus dem Jahre 1783 wurde auch festgehalten, welche zum Halten von Predigten und zum Hören der Beichte berechtigende Zeugnisse die Geistlichen besaßen, seltener auch das Vorhandensein von Verzeichnissen und Messstipendien. Poniatowskis Visitationsakten verzeichneten dagegen in keiner der 16 Pfarreien des Dekanats Książ Wielki Originaldokumente aus der Zeit des Mittelalters, keine Register der Gefirmten, der Eheankündigungen und der Teilnehmer an der Osterbeichte und auch keine Verzeichnisse aller Mitglieder der Pfarrgemeinde. Von der außerordentlich bescheidenen aktenschöpferischen Tätigkeit der Pfarrherren kann das Vorhandensein von Stempeln in einigen Pfarreien zeugen. Es muss betont werden, dass man in der Zeit vor den Polnischen Teilungen unter dem Begriff des Archivs eine Sammlung von losen Dokumenten, Kopien von Dokumenten und Kopienbüchern verstand. Dagegen wurden die Matrikelbücher und Fraternitätsalben zur Bibliothek gezählt.

Aus dem Polnischen übersetzt von Herbert Ulrich